

ספר העלילה הראשונה

ספרות העלייה הראשונה

סקירה והערכה מחודשת *

ספרות העלייה הראשונה כפרק בפני עצמו לא נתברכה עדיין בחקר רציני. הדיון בה הוא בדרך-כלל במסגרת ספרות 'חיבת-ציון', או כהערה מקדימה לספרות העלייה השנייה. המבקר, או חוקר הספרות, נטה לראות בה גילוי-לוואי ולא תופעה ספרותית בעלת מהות משלה ובעלת תווי-היכר אופייניים משלה. גישה מקובלת זו מתבררת היטב לכל הקורא במסתו של יעקב רבינוביץ 'הספרות העברית בארץ-ישראל'.¹ במסה זו, שבה מנסה מחברה לעמוד מקרוב על טיבה של הספרות העברית הנוצרת בארץ,² והוא עוקב אחר תולדותיה מראשית ההתיישבות, אמנם הוא מודה כי מבחינה כרונולוגית ספרות העלייה הראשונה היא הספרות הפותחת,³ אלא שמבחינה משמעותית מעדיף הוא להעניק תואר זה לספרות שלאחריה — ספרות העלייה השנייה. טעם לכך ניתן למצוא באבחנותיו לגבי האחרונה. וכך כותב רבינוביץ: 'ספרות במובן רחב ומקיף יותר התחילה בארץ רק עם העלייה השנייה, זו של עשר שנים לפני מלחמת העולם. עלייה זו הכניסה לא"י שורה שלמה של סופרים מובהקים ומתחילים שהגיעו למדרגה. ועם שתי ההופעות: 'העומר' ו'הפועל הצעיר', מתחילה הספרות בארץ-ישראל במובן הרחב. באלו, בקובצי 'רביבים' של ברנר ובירחון לכני הנעורים 'מולדת' — התרכזה היצירה החיה שבארץ. מאז אין הסופר בארץ חיזיון בודד ומקרי; ישנה כבר ספרות בתור פרוצס שלם של חיים והתפתחות'.⁴

מדברים אלה ניתן להסיק, על דרך השלילה, מה היתה גישתו של המבקר לספרות העלייה הראשונה: שלא כמו ספרות העלייה השנייה היתה ספרות העלייה הראשונה בבחינת 'חיזיון מקרי ובודד'; שלא כמו ספרות העלייה השנייה מהווה ספרות העלייה הראשונה תופעה ספוראדית שאין לראותה כ'פרוצס שלם של חיים והתפתחות'; שלא כמו ספרות העלייה השנייה אין ספרות העלייה הראשונה פרי יצירתם של 'סופרים מובהקים ומתחילים שהגיעו למדרגה'.

אפשר שהערכה זו היתה יפה לזמנה, אולם עתה, מפרספקטיבה מרוחקת יותר, שבה מתחדדים ביתר בהירות תווייה של התמונה ההיסטורית-ספרותית, נראה שמן הראוי לעיין שוב

* מאמר זה מבוסס על עבודת-דוקטור (תש"מ) באוניברסיטת בר-אילן, בהדרכת פרופ' יהודה פרידלנדר.
 1 'רבינוביץ, 'הספרות העברית בארץ-ישראל', מסלולי ספרות, כרך א, עמ' 41-62.
 2 המסה נכתבה בשנת תש"ו.
 3 'הספרות העברית החדשה במובנה המקובל, כלומר ספרות חילונית יצירתית מתחילה בארץ-ישראל עם ישובנו החדש, שעמו צץ הרצון ליצירת נכסי חול בארץ' (שם, עמ' 41).
 4 שם, עמ' 43.

בקביעות אלו ולנסות להעריך הערכה מחודשת את טיבה של ספרות העלייה הראשונה ואת מקומה במהלך הספרות העברית החדשה.

ודאי, במסגרת מצומצמת זו, נבצר יהיה להקיף את התופעה של ספרות העלייה הראשונה במלוא היקפה, לא כל שכן לבחון אותה על דרך העיון הטקסטואלי-אנליטי. נשתדל אפוא לסוקרה בקווים כלליים אך מייצגים, ולהעריך אותה לפיהם הערכה מחודשת.

היצירה הספרותית העברית בתקופת העלייה הראשונה היתה חזון נפרץ. אם ניתן דעתנו על היישוב היהודי הקטן והלא-יציב בארץ באותו פרק-זמן ועל תנאי חייו הקשים שעמדו בסימן של מאבק קשה עם הטבע, האדם והמשטר, רשאים אנו אף לציין את שפע העיתונות הפריודית, המדגישה בצד הדיווח העיתונאי והפובליציסטי גם את כוח-היצירה הספרותי.⁵

רובם של דברי-הספרות ניכר בהם שהיו גילויים ספרותיים חד-פעמיים של אנשי-ספר, שביקשו להנציח את המיפנה ההיסטורי החדש בתרומתם הרוחנית. כן ניתן להבחין בהם לא אחת את סוג הרפורטאז'ה, שאף על-פי שזו באה לספק את צורכי העיתון, הרי בהיערכות הסגנונית של אותם הימים, שבהם לא היתה האבחנה בין כתיבה ספרותית לבין כתיבה עיתונאית חד-משמעית כל-כך,⁶ יש לראות בפרקים ממנה חומר ספרותי לכל דבר.⁷

אלא שלצד מיגוון הגילויים הספרותיים המקריים האלה⁸ ניתן גם להצביע על יצירה ממשית יותר, ההולכת ומתגבשת באותה תקופה ולאחריה, והיא תמונת-המצב המהימנה והמייצגת ביותר של ספרות זו. כוונתי לפרי-עטם של חמישה סופרים, ואמנה אותם לפי סדר עלייתם לארץ: זאב יעבץ (1847-1924), עלה בשנת 1887;⁹ יהושע ברזלי-אייזנשטאדט (1855-1918), עלה באותה שנה;¹⁰ נחמה פוחצ'בסקי (1869-1934), עלתה בשנת 1889;¹¹ משה סמילנסקי (1874-1953), עלה בשנת 1890;¹² וחמדה בן-יהודה (1873-1951), עלתה בשנת 1892.¹³

- 5 בתקופת העלייה הראשונה יצאו לאור כעשרים ושניים כתבי-עת. ראה פרטים במאמר על העיתונות.
- 6 ... שפעמים אנו מהססים אם לקבוע כחמה מסוימת כתחום הפובליציסטיקה או הבלטריסטיקה (ג' ירדני, העיתונות העברית בארץ-ישראל, עמ' 306).
- 7 ראה, למשל, 'גולדמן', 'על שפת הים', 'חבצלת תרנ"א', גליון ל"ו-ל"ז; 'ד' בן-טובים, 'ימי בציר תפוחי זהב', 'חבצלת', י"ז בטבת תרנ"ז; 'מ פינס', 'שבעה שבועות בגליל'; 'הצבי תרמ"ה-תרמ"ו, בהמשכים; 'ע"ד ליפשיץ', 'האורחים האנגלים ושכונת היהודים', 'הצבי תרמ"ח', גליון י"ח.
- 8 ראה, למשל: 'ס"מ מני', 'מסע לעזה', 'הצבי תרמ"ו, גליון ז; 'ש' רפאלוביץ (רפאלי), 'חמישה עשר כאב', חיבת הארץ תרנ"ח, חוברת ב; 'י' רפאלוביץ, 'מחיי בני ציון', חיבת הארץ תרנ"ח, חוברת ב; 'א"מ לונץ', 'אורחת נערים ליריחו, הירדן וים המלח', לוח ארץ-ישראל תרנ"ה; 'ש' שמואלזאהן, 'הבציר והקציר — תמונה מחיי האיכרים בארץ-ישראל', לוח ארץ-ישראל תר"ס; מורה עברי, 'בת הפועל', לוח ארץ-ישראל תרס"א.
- 9 ז' יעבץ, לקט כתבים, בעריכת בנימין קלאר, ירושלים תש"ג.
- 10 כתבי יהושע ברזלי (אייזנשטאדט), בעריכת א"ז רבינוביץ, יפו תרע"ג (להלן כתבי יהושע ברזלי).
- 11 נ' פוחצ'בסקי, ביהודה החדשה, יפו תרע"א; הנ"ל, בכפר ובעבודה, תל-אביב תר"ץ.
- 12 מ' סמילנסקי, כתבים, כרכים א-יב, תל-אביב תרצ"ד-תרצ"ז.
- 13 ח' בן-יהודה, ספורים קצרים מחיי הארץ, ירושלים, בלא תאריך; הנ"ל, מחיי הילדים בארץ-ישראל, ירושלים, בלא תאריך; הנ"ל, הלוחם המאושר — חיי אליעזר בן-יהודה, ירושלים תרצ"ב; הנ"ל, בן-יהודה — חייו ומפעלו, ירושלים ת"ש; הנ"ל, נושא הדגל, ירושלים תש"ד.

נחמה פוחצ'בסקי

הספרות כאמצעי להפצת השקפות וערכים

היצירות הבלטריסטיות הראשונות ראו אור בתחילת שנות התשעים. היו אלה סיפורו של יהושע ברזלי-אייזנשטאדט 'בשערי ירושלים',¹⁴ המצייר במסגרת מסע המתנהל מיפו לירושלים וסביבותיה הווי ארצישראלי טיפוסי לאותם ימים; וסיפורו של זאב יעבץ 'שוט בארץ',¹⁵ המציג לראשונה את החיים החדשים הנרקמים במושבות ומביא מניחוחה של התחייה הנכספת.

ספרות העלייה הראשונה הנרקמת בארץ-ישראל פונה ביצירותיה בעת ובעונה אחת לעם היושב בציון ולתפוצות ישראל. הניסיון ליצור דיאלוג בזמני עם שני סוגי-קהל אלה מקיף את כל מיגוון הפירסומים, הרואה אור בארץ-ישראל באותה תקופה. שהרי גם הספרות וגם הפריודיקה, עם כל זיקתן להווייתן ולקהלן בארץ-ישראל, חותרות להעמיק את הקשר עם יהודי הגולה, קשר של מעורבות והשתתפות פעילה במפעל היישובי החדש.¹⁶

14 י' ברזלי-אייזנשטאדט, 'בשערי ירושלים', כוורת, אודסה תר"ן.

15 ז' יעבץ, 'שוט בארץ', הארץ, ירושלים חרנ"א. כאן המקום לתקן את קביעתו של ג' קרסל (בפרק 'הסיפור הארצישראלי הראשון יסודו ורקעו בפ"ת' בספרו 'אם המושבות פתח-תקוה'), שלפיה היה סיפורו זה של זאב יעבץ, 'שוט בארץ', הסיפור הראשון 'מחיי הארץ בכלל ומחיי פ"ת בפרט' (שם, עמ' 200). הרישא של משפט זה אינו מדויק, שהרי יהושע ברזלי הקדים את יעבץ בסיפור 'מחיי הארץ בכלל', וראה למעלה, הערה 14.

16 לפיכך אין תימה שסופרי העלייה הראשונה בוחרים לפרסם מיצירותיהם גם בכתבי-עת בגולה. כך י' ברזלי המפרסם את דבריו ב'כוורת', 'השילוח', 'האוסס', 'לוח אחיאסף', 'העולם', 'העברי החדש', כך נ' פוחצ'בסקי ב'המליץ', 'השילוח', 'התקופה', וכך מ' סמילנסקי ב'הצפירה', 'המליץ', 'השילוח', 'העולם'.

עמדה כפולה וחד-זמנית זו, שנתגלתה לא פעם כפרובלימאטית ביותר, בעיקר בעיתונות,¹⁷ היא פועל-יוצא של המערכת המחשבתית-רעיונית שלאורה מתגבשת ספרות העלייה הראשונה. ואמנם, המוטיבאציה העיקרית להעלאתה של ספרות זו על הכתב היא בראש-וראשונה אידיאולוגית. סופריה, אנשי 'היישוב החדש', נפנים לעסוק בה לא רק מתוך דחף יצירתי, אלא גם מתוך מגמתיות רעיונית. 'הספרות היתה גם כן כלי חפץ בידי לעשות בה תעמולה ליישוב ארץ-ישראל', מודה יהושע ברזלי,¹⁸ ואין ספק כי בהודאתו זו משמש הוא פה לקונצפציה הספרותית של כל יוצרי הספרות בתקופה האמורה.

מגמה מוצהרת זו, הרואה בספרות אמצעי להפצת מערכת השקפות וערכים, נעשית תו-היכר מהותי בספרות העלייה הראשונה, והוא בולט כברירת החומרים שהיא משתמשת בהם ודרכי עיצובם. כך, למשל, בולט 'המרכיב האינפורמאטיבי'. היצירה הארצישראלית המגוייסת רואה לנגד עיניה כמטרה עיקרית את הרחבת ידע קוראיה במירב האינפורמאציה על המציאות היישובית המתחדשת. כיוון שכך אתה נתקל בסיפור, וגם בשיר,¹⁹ באינפורמאציה מקיפה ביותר, אם בתחום גיאוגראפי-טופוגראפי מפורט, המציין כל יישוב חדש וכל אתר עתיק ומתאר את מבני השטחים השונים, ואם בתחום המידע ההיסטורי, המרבה לקשור בין האירועים האקטואליים לבין הזכרונות ההיסטוריים מתוך תולדות העם בארץ זו לתקופותיו השונות, ואם בתחום הדימוגראפי-אנתרופולוגי, המציג את המירקם האנושי על עדותיו ומיעוטיו המגוונים. ואין צורך לומר, שמעל לכול, עמדו לנגד עיני הכותב חייהם של המתיישבים הראשונים, כפי שהם מתנהלים בבית ובשדה, במושבה ובעיר, אם כיחיד ואם כמשפחה וכקהילה. כך משתדלת היצירה לתפוס כל פרט, ואפילו השולי ביותר, העשוי להמחיש ולהחיות לפני הקורא, הקרוב והרחוק, את טיבו של 'היהודי החדש' על סביבתו החדשה. וכך נכנסת ספרות זו אל חדריו לפני ולפנים, מציגה את משכנו ורהיטיו, מאכליו ומשקהו, אבזרי לבושו וכלי ביתו ועבודתו, דרך הליכותיו ודרך שיחו, נוהגיו בחיי יום-יום ונוהגיו בימי חג ומועד.

על ייחודם של תכנים ארצישראלים אלה מאותתת ספרות העלייה הראשונה כבר בעצם בחירת השמות לסיפורים. זאב יעבץ מכתיר את סיפוריו בשמות כמו 'פסח בארץ-ישראל', או 'חמישה עשר באב בארץ-ישראל'; י. ברזלי — 'מסע יום אחד בארץ-ישראל'; חמדה בן-יהודה, מלבד מה שהוציאה לאור שני קובצי סיפורים שהאחד מתכנה 'סיפורים קצרים מחיי הארץ', והאחר 'מחיי הילדים בארץ-ישראל', נוהגת להביא ציון זה דווקא בכותרות-המשנה של סיפוריה וציוריה, כמו 'תחת השקד' (ציורים מהחיים החדשים בארץ-ישראל), 'בת-

17 העיתונות מתלבטת בין מהימנות של דיווח לוקאלי ובין הערכה דיווחית-ייצוגית כלפי הקורא היהודי בגולה, ואמנם לא אחת מעוררים גילוייה החושפניים את ביקורתם החריפה של בני-הארץ כלפי עורכי העיתונים. טענתם של הראשונים היא, כי העיתונות מוציאה את דיבת הארץ רעה, ממאיסה את יישובה על כל מסייעיו בפועל ובכוח ומפחיתה מאהבתם לארץ. ראה בנידון תשובתו של א' בן-יהודה לתוקפיו, 'כבוד ישראל', הצבי תרמ"ח, גליון כ"ב.

18 מתוך: כתבי יהושע ברזלי, עמ' ז.

19 ראה שיריהם של נ"ה אימבר (בשנות שהותו בארץ בתרמ"ג-תרמ"ז), נח שפירא (בר-נש) וישראל הלוי טלר.

המלך' (מסיפורי הארץ הקדושה), 'קדרת הארז' (מסיפורי הארץ), 'אבוגונדי' (מילדי הארץ), וכד'. גם נחמה פוחצ'בסקי קוראת לקובץ סיפוריה הראשון בשם 'ביהודה החדשה'.

העמדה ספרותית צנזוראלית

עומס המידע הארצישראלי, כפי שתואר לעיל, מבקש לאזן את עצמו במסגרת הסיפור, ולפיכך הוא בורר תבניות סיפוריות המסייעות לו לשלב את תכניו במסגרת עלילתית התואמת אותם. מכאן ששתי התבניות השגורות ביותר בספרות העלייה הראשונה הן תבנית-המסע ותבנית-המקום.

הסיפור המתפתח בהתאם לתבנית-המסע יוצא בעקבות התייר, הנוסע המקומי או העסקן-השליח, כשהוא מְזַמֵן מאירוע לאירוע ומהרפתקה להרפתקה, מגילווייה של ארץ לא-נודעת.²⁰ גילויים אלה מצטרפים, בסופו של סיפור, למטען דיווחי, שיש בו גם מן המסר התעמולתי-הסברתי. מובן שגם 'מרכיב ההרפתקה', השוזר את שלד העלילה, מוכתב ומעוצב כפועל-יוצא של המגמה האידיאולוגית, ולא כהתפתחות הרפתקנית לשמה.²¹

מצד אחר, הסיפור המתפתח בהתאם לתבנית-המקום, אף כי יש בו מן הדיווח האינפורמאטיבי הרי שאינפורמאציה זו מעמידה ריכוז שונה של פרטים וגם קצב שונה. ואכן, שלא כבתבנית-המסע, שבה מתפתח הדיווח כהצטברות מקרית וכללית של רשמים וחוויית שהם פונקציה של דינאמיקה מהירה ומתחלפת, מתמקדת תבנית-המקום בגבולותיו של תחום נתון אחד על טיבו הספציפי יותר.

תבנית-המקום נשמרת בעיקר ביצירותיהן של נחמה פוחצ'בסקי וחמדה בן-יהודה, ואילו תבנית-המסע מונחת ביסוד יצירותיהם של זאב יעבץ ויהושע ברזלי. ביצירותיו של משה סמילנסקי תבניות אלו באות לסירוגין.

עם זה יש להדגיש, כי הגודש האינפורמאטיבי בספרות העלייה הראשונה אינו, ככלות הכול, אלא מבחר סלקטיבי מאוד. מבחר זה משתדל להבליט את צדדיה הקונסטרוקטיביים בלבד של המציאות הארצישראלית, ולהעלים עין מתופעותיה השליליות והמכאיבות. ואמנם כל הקורא בספרות של אותם הימים נדהם להיתקל בפער הרחב כל-כך שבין החשיפה הדוקומנטארית המזעזעת בסיפוריהם האותנטיים של המתיישבים הראשונים,²² לבין ספרות העלייה

20 כאן יש לציין במיוחד את סיפוריו של י' ברזלי, המגלים לקורא נופים, שהסיפור העברי המצוי בסוף המאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים ממעט לעסוק בהם. הסיפור המצוי מקרב אל נופי יהודה והשרון (ירושלים והמושבות), ואילו סיפורי ברזלי מולכים אל הגליל, הגולן ועמק-הירדן.

21 ראה סיפורים כמו 'שוט בארץ' ו'דרך שלושת ימים' לז' יעבץ, או 'סולטנה', 'לקט' ו'האביב הגיע' לי' ברזלי.

22 כמו ספריהם של: ח' חיסין, מיומן אחד הביל"ויים; ז"ד לבונטין, לארץ אבותינו; מ"ד שוב, זכרונות לבית דוד; הלל יפה, דור מעפילים, או רשימותיהם של מ' לובמן, תולדות נחלת זכרון ומצבה (הצבי תרמ"ו, גליון ל"א); י' בנדל, ראש פינה (בוסתנאי תרצ"ב, גליון ל"ד-ל"ה); ש' כהן, באר טוביה (בוסתנאי תרצ"ח, גליון ל"ט).

הראשונה הנוגעת-לא-נוגעת בנושאים אלה, והנוטה להתחמק מכל דיון סיפורי בהם, או מכל נקיטת עמדה ביקורתית כלפיהם.²³

רק בשנת תר"ס ניתן למצוא לראשונה ביטוי ספרותי, המגשש להעלות 'בעיה ישובית כאובה ללא כחל ושרק וללא סממני רומנטיקה'.²⁴ בסיפור 'בת הפועל', המתפרסם ב'לוח ארץ-ישראל' בחתימתו של 'מורה עברי', מוצגת דמותו של מתיישב מריר ומיואש, אשר מציאות-התחייה ידעה רק לדכא כל חזון ותקווה שהיו בו, והוא מועיד את עצמו ואת משפחתו לרדת לאוסטרליה כדי לנסות ולחפש שם מחדש את עתידם. אמנם ביטויים ספרותיים דומים, מתפרסמים גם לאחר-מכן, אבל אלה הם מיעוט בלבד. נראה שהיצירה הספרותית הארצישראלית, פרי-עטם של סופרי העלייה הראשונה, אינה מנסה לפתח, ואין צריך לומר להעמיק, קו חושפני זה, ואם כי תמיד נשמעת הקריאה לדבוק ב'אמת מארץ-ישראל' ולהוציאה לאור.²⁵ הרי גם כשפורצת מפיה אמת זו אודות עצמה מאוחר יותר – בתקופת העלייה השנייה שוב אין הדברים ניתנים במלוא מחאתם והוקעתם.²⁶

העמדה ספרותית צנזוראלית זו מעסיקה את הסופר והחוקר מארצות-הברית ראובן ואלנרוד. בספרו (באנגלית) *The Literature of Modern Israel* הוא כותב בין השאר: 'הספרות הישראלית של תקופת החלוציות הראשונה בסוף המאה התשע-עשרה... מוסכת לסאגה של כיבוש סביבה, והקורא חש כיצד רוח רעננה מתחילה לנשב ביצירה העברית. עבודת ההתיישבות מצטיירת כהרפתקה הירוואית של צעירים. אבל הסופרים אינם מציגים את הקשיים היומיומיים של ההתיישבות בארץ החדשה, אף לא מחפשים לבדוק אחר החיים הפנימיים של יושביה. עובדה זו אינה יכולה שלא להתמיה את הקורא. אנשים חסרי-ניסיון, סטודנטים ובני-תשחורת, שהיו מוגנים ושמורים, נחשפו לארץ צחיחה; הם נתונים לכל סבל, לעבודה מפרכת, למחלות מקומיות, סכין המרצח מאיים מאחורי גבם, ואף-על-פי-כן מעט מאוד מכל זה משתקף בסיפורים של אותה תקופה. היפוכו של דבר: הכול זוהר, בהיר ויפה. מכל מקום, אין לפרש זאת כהתחמקות מודעת או כזיוף, אלא יש לייחס את הדבר יותר למעופו של הדמיון הצעיר, הנס מכל קשר עם קשיי היום'.²⁷

23 מעניין להשוות את דרך העמדת כתביהם של אותם יוצרים בספרות ובעיתונות. בעוד דבריהם בעיתונות מצטרפים למאבק הדור בצורה גלויה ומיליטאנטית, הרי במעברים על הספרות מורגשת מעין נסיגה שקטה, המורידה מסך על אותם הדברים, הנשמעים עתה במעומעם.

24 'חנני', ראשית הסיפור הארץ-ישראלי, מולד תשכ"ב, גליון קס"א-קס"ב. וראה שם דיון בסיפור 'בת הפועל'.

25 '... ברור אצלנו כי הרעיון משאת נפשנו בנוי כולו על אדני האמת, על כן תהיה האמת הזאת נר גם לרגלינו, לא נעלים ולא נחפה על שום דבר מפני אהבת ציון. כי אין אהבה זו אלא אהבה פתיה מדומה וכזוכת ומקלקלת כל מעשינו. כלב ויהושע לא הודיעו אחרת ממה שספרו המרגלים, וכל יתרונם על חבריהם היתה אך אמונתם הגדולה שהאמינו הם בעצמם "כי עלה נעלה", ושהתאמצו לשתלה בלבות כל העם. ובחפצנו אנו חובבי ציון לנטע את חבת ציון בלבו, אל נא נשלה אותו בדיעות כזוכות, להפך הגד נגיד רק את האמת, והיא אך לבדה רבת-אונים להקיץ לחחיה את זיקי התקוה והאהבה לארץ אבותינו... (י' ברזלי, מכתבים מארץ-ישראל, מכתב א, א באייר תרנ"ג).

26 כמו סיפוריו של מ' סמילנסקי 'בית הדוד', 'המורה החדשה', 'תולדות אהבה אחת'; או סיפוריה של נ' פוחצ'בסקי, 'תחת האתרוג', 'גלות', בקובץ סיפוריה 'ביהודה החדשה' (תרע"א).

27 R. Wallenrod, *The Literature of Modern Israel*, p. 9

כדברים אלה יוצא ואלנרוד להגנתה של ספרות העלייה הראשונה, בטענו שמגמתיותה של היצירה הספרותית באותם הימים אינה נובעת מתוך מטרה מכוונת של סילוף המציאות או התחמקות ממנה,²⁸ אלא מתוך הזדקקות נפשית לשחרור פסיכולוגי הולם, של הסופר ושל הקורא כאחד. מכאן היאחזותו של הסופר-המגוייס, לפי ואלנרוד, באפשרות הבירור והניפוי כאמצעי-הגנה מפני ערעור חזונו מול המציאות המכזיבה. שהרי המספר הארצישראלי, כמו המתישב הארצישראלי (ובתוך כך גם הקורא היהודי בגולה), מבקש לחוות 'ירח דבש זה של תקופת ההתיישבות' כמעמד חגיגי וזוהר, ולפיכך הוא מעדיף לספר אודותיו לא כפי שמעמד זה מתגלה בפניו לאשורו, אלא כפי שהוא חי אותו בהזיותו ובגעגועיו.²⁹

ואם נמשיך בדרך פרשנותו זו של ואלנרוד נאמר: ספרות העלייה הראשונה, המתחילה את פעילותה שנים אחדות בלבד לאחר הקמתן של המושבות הראשונות, אי-אפשר לה למהר ולהודות בהידרדרות משימותיה בזמן קצר כל-כך. ואף-על-פי שספרות זו נוכחה לדעת עין בעין בהתפתחות מכאיבה זו, ולא נעלמה ממנה העובדה שגם קוראיה בגולה מודעים למצב, הרי בתוקף האידיאליזם החזוני המזין אותה ואת שליחותה היא מחפשת דרך לדחותה ממנה. העמדה זו זוכה לתגובה דו-ערכית מצד הקוראים³⁰ ומצד הביקורת כאחד. יוסף קלוזנר, למשל, במאמר משנת תרנ"ט מוקיע בחומרה גישה ספרותית-ארצישראלית זו: 'הנה יש בא"י סופרים לעשרות, מהם גם בעלי כשרון, ומה ישמיעונו הסופרים האלה משם? האם יש לנו אפילו ספר אחד, אפילו מאמר הגון אחד, שיעביר לפנינו בסקירה חוזרת ומקפת איזה צד שלם וחשוב בחייהם החמריים והרוחניים של אחינו יושבי הארץ? ואם יש שנים שלושה מאמרים כאלה, האם אין כל קורא חודר מרגיש בהם מין פחדנות משפילה לגלות את האמת מבלי חת מפני 'מה יאמרו הבריות', מפני הזק חמרי או רוחני?'³¹ ואילו במאמרו ב'השילוח' משנת תרס"ג ניתן לבחון בדבריו דווקא התרפקות וגעגועים על ספרות העלייה הראשונה, ודווקא לאותה יצירה רומאנטית-נאיבית מְנוּפָּה, פרי ארץ-ישראל ההזויה: 'הזמנים

28 כטענתו של י"ח ברנר במאמרו 'הז'נר הארץ-ישראלי ואבזוריהו' (תרע"א), 'מתוך פנקסי' (תרע"ג), ואחרים (כל כתבי ברנר, כרך ב, תל-אביב 1960). וראה בנידון מאמרו של ג' שקד 'הז'נר ואבזוריהו – עיונים ביצירתם של משה סמילנסקי ונחמה פוחצ'בסקי' (בקובץ על שירה וספורת, בעריכת מלאכי צבי, תל-אביב תשל"ז), בהדגימו באמצעות יצירותיהם על מה ולמה יצא כעסו של ברנר.

29 יעקב רבינוביץ, במאמרו 'זאב יעבץ' (ספר יעבץ, בעריכת ש' ארנסט, תל-אביב תרצ"ד), מגדיר את סיפוריו של יעבץ כסיפורים שהכוונה שלהם שלטה בהם יותר מן המציאות. וש"י עגנון בהספדו על י"ח ברנר ('יוסף חיים ברנר בחייו ובמותו', מעצמי אל עצמי, תל-אביב תשל"ו), כותב: 'על המספרים שעמדו לארץ-ישראל מימות ר' זאב יעבץ ועד למשה סמילנסקי, יותר ממה שראו את הארץ ראו לנפשם, מה שביקשו מן הארץ שהיא תראה להם'.

30 'זה"קהל", עד כמה שידוע לשנינו, הן אינו שבע-רצון ביותר מסופרי ארץ-ישראל בכלל ומהמספרים שבהם ביחוד... והרי שיש אלפי תימות – ומדוע, איפוא, הסופרים ממעטים לכתוב כל כך? ומדוע דבריהם כל כך עניים וגרועים?...

'הכל להוטין אחרי "יצירות נאות, שרוח ארץ-ישראל שורה עליהן"... כאן יש איזו דרישה שאכלונית על ציורים, שגם חותמם, גם שפתם תהא "תחיה". יהיה מה שיהיה, ובלבד שלא יחסר מזג-התחיה'. מתוך: 'הז'נר הארץ-ישראלי ואבזוריהו' (ממכתב פרטי), שכתבו י"ח ברנר בשנת 1911. אף-על-פי שדברים אלה נתחברו בתקופת העלייה השנייה, משקפים הם אותו הלך-רוח מצוי שראשיתו בתקופת העלייה הראשונה. י קלוזנר, 'למען ציון' (דבר אל צעירינו), אחיאסף לשנת תר"ס, תרנ"ט.

משתנים — ולא תמיד לטובה. בודאי זוכרים עוד רוב הקוראים את השפעתם של סופרי-ארץ-ישראל על קהל-הקוראים בארץ ובחוץ-לארץ בשנת תרנ"א. אז התחילו מופיעים בירושלים קבציו התכופים של מר זאב יעבץ מצד אחד, ומצד שני התפתח והשתלם עתונו של מר בן-יהודה והיה לעתון עברי-אירופי חשוב. יעבץ השתדל אז... להרחיב את הלשון והספרות העבריות ולחבב ככל האפשר את רעיון הישוב... ועיתונו של בן-יהודה היה חדש גם בתכנון, גם בסגנונו... קשה לשער, מה רבה וגדולה היתה השפעתם של "פירות ארץ-ישראל" אלו (כך היינו קוראים להם אז) על בני-הנעורים העבריים בכלל ועל סופרינו הצעירים בפרט.³²

מדיניות ספרותית זו של ניפוי וצנזורה מוצאת את ביטוייה בדרכים שונות אצל כל סופר וסופר. הקו המנחה במדיניות זו היה ברירת סיטואציות סיפוריות כאלה, שבהן מנוע מראש כל עימות גלוי עם המציאות קשת-היום. כך, למשל, סיפוריו הארצישראליים של זאב יעבץ, המכוונים תמיד למועדי ישראל.³³ מוכן שבהווה מתרוננת זו של שמחת החג אין הדעת נותנת לערב קודש בחול, וממילא משילה היא מן העלילה כל רמז למאבק החולין. התוצאה היא, על-פי רוב, יצירה אידיאלית, שמתוכה מצטיירים חיים ארצישראליים הרמוניים ושלמים; הגיבורים קורנים בהישגיהם, ואיש תחת גפנו ותחת תאנתו.

גם יהושע ברזלי מתחמק בציוריו מחיי היום-יום, אלא שכאן הוא נערך באמצעות הדמות התופסת את מירב היצירה שלו — הלא היא דמותו של עסקן 'חובבי-ציון' בשליחויותיו השונות בארץ. נראה שאף-על-פי שתפקידו של שליח להיות מעורב בחיי המתיישבים ובכל הצר להם, הרי דווקא היבט זה אינו מודגש כאן. לעומת זה מאירות עלילות יצירתו של יהושע ברזלי את חיי נוודותו של השליח במרחביה השוממים והמפעימים של הארץ החדשה, כשהוא מתהלך והוזה בה את תחייתה המתגשמת.

יצירתו ההתחלתית של משה סמילנסקי התייחדה בתכנים אכזזטיים, הלקוחים ממעגלי חיייהם של בני-ערב. כבר בסיפורו הראשון על נושא זה³⁴ מצליח סמילנסקי לעורר את סקרנות קוראיו, בארץ ובחוץ-לארץ, בכל הנוגע להווי היליד, אם באוהלי-קידר המדבריים ואם בבתי-החומר הכפריים. נושא זה מסיע עמו, בתקופתו הספרותית הראשונה, להתחמק מהתמודדות ישירה עם חומריה של מציאות ההתיישבות במושבות. אבל גם בתקופות מאוחרות יותר, כאשר ניפנה לפרוש במבט לאחור את חיי העלייה הראשונה, אין בפרישתו זו, כפי שכבר צויין, משום ייצוג ניצפה, לא מבחינה משמעותית ולא מבחינה אמנותית.

32 "קלויזנר, בחתימת 'איש עברי', 'פרי ארץ-ישראל', השילוח תמוז תרס"ג-כסליו תרס"ד, כרך י"ב. גם ברנר, על אף כל התקפותיו הזועמות על הספרות הארצישראלית הרי שהוא בא לדון ביצירתו של י' ברזלי, למשל, הוא מגלה הרבה רכות וסלחנות, אף כי יצירתו זו אומרת: 'ציון — כולה יפה, כולה אהובה, ובניה ובנותיה — כולם אהובים, כולם ברורים...' (בחתימת ח"ב צלאל, 'כתבי יהושע ברזלי', מולדת תרע"ג).

33 'חרכות לאתים' מתארע בסוכות, 'ראש השנה לאילנות' — בט"ו בשבט, 'דרך שלושת ימים' — בפורים, 'פסח בארץ-ישראל' — בליל הסדר, 'שוט בארץ' בחול המועד פסח, 'הדייר והתייר' — בשבועות, 'חמישה עשר באב בארץ-ישראל' — בט"ו בשבט.

34 בכתבי סמילנסקי מובא הסיפור 'איוב' כסיפור הראשון מחיי הערבים (נדפס ב'המליץ' תרס"ג), ואילו סמילנסקי בהקדמתו לכתבים אלה מצביע על הסיפור 'לטיפה', שהתפרסם בשנת תרס"ו, כסיפור הראשון. ראה כתבי משה סמילנסקי, כרך ראשון, תל-אביב תש"ה, עמ' 5.

וכך גם יצירתה של נחמה פוחצ'בסקי. על אף הנעימה המלאנכולית העוברת בכל סיפוריה, שבהם ניבלע שיכרון התלהבות התחייה במעין עגמומית של שחיקה, אין היא מצליחה — על אף זיקתה הנאטוראליסטית — לחדור אל הדברים כהווייתם. נחמה פוחצ'בסקי בוחנת את דמויותיה על הרוב מנקודת-מבט חברתית, ומדגישה את נחיתותן ככישלון החברה כולה. ואולם כישלון זה אינו אצלה פועל-יוצא של המציאות החברתית, כפי שהתהוותה בארץ-ישראל, אלא מסתבר שזהו מצב קיומי נתון מראש, שמצא את השלכותיו כאן, אף כי היה פוקד את דמויותיה האמורות בכל מקום שהוא.³⁵

לגבי חמדה בן-יהודה אין תופעה זו של ניפוי ספרותי רלוואנטית כלל. אמנם היא מתמקדת ביצירתה בחיי החולין הארצישראליים, ועל הרוב במסגרת החיים הירושלמיים,³⁶ אלא שמלבד שילוב מסוּך האידיאולוגיים בענייני דיבור עברי, השכלה וקידמה, היא מדגישה בעיקר את המסרים הלשוניים-סגנוניים שלה. הדגשה זו נעשית באמצעות החדרת חידושי הלקסיקוגרפיים של אליעזר בן-יהודה בשימוש מידי של הלשון הסיפורית בכתביה. וכיוון שמערכת לקסיקוגרפית זו כוונה על-ידי בן-יהודה למלא את החוסר הלשוני בצורכי היומיום הגשמיים,³⁷ ממילא משתדלת המחברת להעמיד סיטואציות סיפוריות יומיומיות כאלה, שבהן ניתן ללקסיקוגרפיה החדשה מירב האפשרויות.³⁸ כך אפוא כל העוקב אחר תהליך עשיית הסיפור של חמדה בן-יהודה מבחין כיצד 'התוכן' העלילתי מכונן עצמו לפי 'התוכן' המילוני, והתייחסויותיה לגילויי היומיום הארצישראליים נראים לא אחת כמשניים ואפילו מקריים.

לחץ הציפיות והתביעות

מלכתחילה עמדה ספרות העלייה הראשונה בפני לחץ של ציפיות ותביעות לגבי מהות היצירה העברית החדשה שנוצרה בארץ. ציפיות אלו היו נחלתו של הקורא העממי, הלהוט בסקרנותו אחר הופעתה המיידית של הספרות ובלבד שתכנייה יהיו מחיי הארץ, ושל הקורא המשכיל והמתוחכם יותר, המניח כי שינוי-הערכים ההיסטורי-חברתי העשוי להתארע עם התחייה היהודית על אדמת אבות יביא גם לשינוי איכותי-אמנותי של הספרות. את תביעותיה הראשונות של מגמת התחדשות זו ניתן למצוא בכתביו של אליעזר בן-יהודה. כבר בשנת תרמ"ט, במאמרו 'הספרות והלשון' שפורסם ב'הצבי', תבע בן-יהודה כי הספרות הנכתבת בארץ-ישראל מן ההכרח שתהיה שונה מזו הנכתבת בגולה. תביעתו זו עומדת לא רק

35 ראה הסיפורים 'גוססת', 'פעמים', 'אחרי שמחה', 'חרטה'. ראה קובץ סיפוריה ב'יהודה החדשה' (תרע"א).

36 בפתיחה לסדרת 'המכתבים' שלה מירושלים מתונה חמדה בן-יהודה קר-מנחה לתפיסתה הספרותית: 'לא אכתוב על עניינים גדולים וחשובים, כמו כל יתר המכתבים מירושלים. כתב אכתב פשוט מראות מחיי הירושלמים ממה שרואים בשוקים וברחובות ככל יום', הצבי תרנ"ז, גליון ה.

37 ראה בנידון מאמרו של י' קלוזנר, 'יוצר הסגנון העברי הפשוט', בספרו אליעזר בן-יהודה — אגדת-חייו ומפעל חייו, ירושלים תשי"ח.

38 ראה סיפורים כמו 'שמלה חדשה' (העושה שימוש מירבי במילון לענייני חייטות), 'מלכת הפרחים' (מילון לפרחים וצורכי גנות), 'כוכה עבריה' (מילון לצעצועים וחדרי-ילדים), וכד'.

בסימן תחייתה של הלשון העברית, אשר לדעתו יש בה כדי להביא לחידושיהם של כל אותם מרכיבים ספרותיים שהתנוונו בספרות העברית בגולה,³⁹ אלא גם בסימן תחיית תכניה האידיאיים של ארץ-ישראל, אשר החיים הטבעיים והבריאים בה יניבו ספרות בעלת איכויות שונות לחלוטין משהצטיירו בה עד כה.⁴⁰

מגמת-תביעות קוטבית לזו של אליעזר בן-יהודה מוצאת את ניסוחה בכתיבו של י"ח ברנר. ואף כי דבריו של ברנר מתפרסמים שנים לאחר-מכן, הם מבטאים את המשך הוויכוח שניצניו כבר נראו בתקופת העלייה הראשונה. במאמר שהוזכר לעיל, 'הז'נר הארץ-ישראלי ואבזריהו', מבקש ברנר למתן את מערכת הציפיות האמורה, בהצביעו בצורה מפוכחת ונוקבת, כי תחייה ספרותית אינה בהכרח פועל-יוצא של תחייה לאומית, ולא עוד אלא שבסביבה הארצישראלית הנוכחית, הבלתי-מוכרת והבלתי-יציבה (סביבה חדשה ומתנועעת' – כדבריו שם), לא רק שאין הספרות העברית מיועדת לפיתוח ייחודי מְשלה אלא עלולה דווקא לסגת ולהצטמצם. כתוצאה מהנחה זו דוחה ברנר כל התיימרות להתחדשותה של הספרות העברית בארץ בתקופה זו, בהציעו להמשיך בקונצפציה הישנה והבדוקה, זו המבקשת לספר 'על חיי אדם... מאז, ועל רגשותיו',⁴¹ ויהיה המקום אשר יהיה.⁴²

אם ניישם ויכוח זה על הספרות עצמה ונחפש אחר עקבות השפעתו ביצירותיה, נראה כי אין הספרות הנוצרת נוטה להכריע באופן חד-משמעי לעבר תביעה זו של 'חידוש', ואף לא לעבר 'המשך', שהרי מאחר שהיא ספרות בתהליך של מעבר, הנעקרת מסביבה אחת ומנסה לחזור לשתול עצמה בסביבה אחרת, הולכים ומתמודדים בה שני כוחות אלה בעת ובעונה אחת, והיא נקלעת ביניהם לכאן ולכאן.

דוגמה בולטת להיקלעות זו אתה מוצא בספרות העלייה הראשונה, בהתייחסויותיה לבעיית 'הזמן'. כידוע, מעלה מעבר מהפכני זה מגולה למולדת, על השלכותיו הרעיוניות והרגשיות, את שאלת הריאורגאניזאציה המחודשת של מנגנוני הזמן. בתהליך זה ניתן להבחין בערעור האיזון הנורמאטיבי שבין 'הזמנים', כלומר ההתייחסות אל 'ההווה' ואל 'העתיד' מודגשת

39 במאמר זה (הצבי תרמ"ט, גליון כ"ו), דן בן-יהודה בהתנוונותו של 'מרכיב הדיאלוג', שמחמת אי-שימושה של השפה העברית כשפת דיבור לא ידעה הספרות להעמיד אלא גיבורים אילמים, והסופר משמש להם לפה: 'היצורים ונושאי הספור (בספרות העברית בגולה – י.ב.) כמעט "אלמים". הם מחרישים על פי רוב, והמספר בנדיבות לבו מדבר בשמם. הוא מספר ומודיע אשר קרם, ואינו נותן ליצוריו להרכות שיחה, אפילו עם אנשים... המספר המשיח את יצוריו יתר מאחרים הוא סמולנסקי. אך קראו את השיחות האלה, וחשתם כי סמולנסקי הוא המדבר אליכם, ולא יוסף היתום, הילד, ולא חבריו הילדים השוכבים הסובכים בחוצות אשדות.'

40 בן-יהודה מדבר, בין השאר, על איכות חדשה של כתיבה אמוציונאלית שהיתה מנועה בגולה ('לבנו יבש, יבש, יבש! רוח זלעפות של הגלות, האויר המעפש של הגתו, הוכישו והמיתו בנפשנו לחה ואבה'). שתיווצר כאן בעקבות התימאטיקה הארצישראלית המחודשת כגון 'טבע' ו'אהבה' ('את הלח, את האב, את הרעננות... בהשחפכות הנפש אמיתי על הדר הטבע ונעם האהבה...') ראה במאמרו 'השלח מכתב עתי-חדשי', הצבי תרנ"ז, גליון י.

41 י"ח ברנר, 'הז'נר הארץ-ישראלי ואבזריהו', כל כתבי ברנר, כרך ב, עמ' 269.

42 ראה בנידון מאמרו של ג' שקד, 'האמנם אחרת? על מגמת-יסוד אחת בסיפורת העברית בארץ-ישראל', מעריב, 30.6.78.

כאן הדגשה יתירה, ואילו בהתייחסות אל 'העבר' מורגשת רתיעה. ואכן הרתיעה ההולכת וגוברת מפני 'העבר' היא היא המכתיבה בספרות העלייה הראשונה יצירה הנאחזת בעיקרה בסימניו של 'ההווה', כשהיא מבקשת לרשום אך ורק את 'הכאן' ו'העתה'. גם על תופעה זו מתעכב י"ח ברנר, ובכואו להעריך את קובץ סיפוריו של יהושע ברזלי הוא אומר: 'הוא (יהושע ברזלי — י.ב.), שנולד וגדל ברוסיה, אינו מקדיש בסיפוריו ל"ארץ-הצפון" וליהודיה אפילו שורה אחת. הוא מספר רק על אנשים שבאו לציון וחיים בציון...'⁴³ קביעה זו נכונה לגבי מכלול יצירתם של סופרי העלייה הראשונה.

עם זאת אין 'העבר' נעלם לגמרי מלוח-הזמנים של ספרות העלייה הראשונה, אלא הוא מאובחן לרובדים שונים, כלומר הספרות מחלקת, מבחינה אידיאולוגית, את רצף-הזמן האחד של 'העבר' לשתי תקופות נפרדות: 'העבר הרחוק' (ישיבת העם על אדמתו) ו'העבר הקרוב' (הגלות בת שנות אלפיים). במסגרת אבחנה זמנית זו מסתייגת הספרות מן 'העבר הקרוב' על כל משמעויותיו השליליות לגבי העם, ומנסה לראות את נוכחותו הלאומית המתחדשת בארץ כהמשכיות ל'עבר הרחוק' בלבד. מצד אחר, הסתייגותה מן 'העבר הקרוב' היא למעשה הסתייגות מזהותו הרצופה של העם ומכל מה שעולה מזהות זו.

לפיכך אין תימה שהיחס המועדף ל'עבר הרחוק' מתגלה לא פעם כפרובלימטי, כיוון שעם כל נסיונותיה הרומאנטיים-לאומיים של הספרות להתכחש ל'עבר הקרוב', היא ממשיכה לשאת את מטעניו גם במציאות של עכשיו, ועם כל כמיהה לקלוט מציאות זו מתוך תפיסה חדישה ובלתי-אמצעית היא נזקקת תמיד לכליו הישנים והמקובלים.

כתוצאה מכך מתקבל מירקם-כלאיים, שבו ה'חידוש' וה'המשך' מוצאים את חלוקתם הברורה, כלומר תכניה של ספרות העלייה הראשונה עומדים תמיד, כפי שצויין, בסימן ה'חידוש',⁴⁴ ואילו בהעמדותיה הצורניות-מבניות היא פועלת בעקבות ה'המשך', כשהיא מסתייעת שוב ושוב באותן קונבנציות ספרותיות בדוקות, המופרות לה מסביבתה הקודמת.

מסורותיה הספרותיות של 'הסביבה הישנה'

קונבנציות אלו מוליכות בעיקר אל מסורותיה של ספרות ההשכלה המזרח-אירופית. ואכן, רוב המספרים הארצישראליים בתקופת העלייה הראשונה מצביעים, בעדויות אוטוביוגרפיות או ביוגרפיות, על ספרות-ההשכלה כספרות שהזינה את תקופת נעוריהם (וההדגשה היא על יצירתו של אברהם מאפו), והשפיעה השפעה גדולה על דרך חייהם ודרך כתיבתם.⁴⁵

43 י"ח ברנר (בחתימת ח"ב צלאל), 'כתבי יהושע ברזלי', מולדת תרע"ג.

44 על החידושים התימאטיים בסיפור הארצישראלי, כמו הנוף החדש, האדם החדש וכיו"ב, ראה מסתו של י' קלויזנר, 'האומה העתיקה בהתחדשותה', מבחר הסיפור הארצישראלי בעריכת ר' פטאי וצ' וולמוט, ירושלים תשי"ג.

45 יפורטו להלן מספר עדויות: ב' קלאר, ברשימה הביוגראפית שלו על זאב יעבץ בשם 'חייו ומעשיו', כותב: 'רושם גדול עשו עליו הרומנים ההסטוריים של אברהם מאפו, שעוד הוסיף להגות בהם כשנות העמידה והזקנה' (מתוך: לקט כתבים, ירושלים תשי"ג, עמ' 6); י' ברזלי באוטוביוגרפיה שלו 'קורותי ותולדותי' מעיד על עצמו: 'כשהייתי בן תשע נודמנו לי ספורי מעשיות (באידיש) של אייזיק מאיר דיק; אח"כ

ואמנם, כמו סיפור ההשכלה יש שגם סיפור העלייה הראשונה נוטה ללבוש אופי של דיון עיוני על חשבון העלילה; כמו סיפור ההשכלה יש שגם סיפור העלייה הראשונה נתון לשליטתו הבלעדית של המספר-יודע-כול, המלווה את העלילה בפרשנות כדי לוודא כי אמנם המסר יגיע במלואו; כמו סיפור ההשכלה יש שגם סיפור העלייה הראשונה משתמש במרכיב הרעיוני כמרכיב עלילתי, כאשר הוא משמש מרכז לקונפליקט, ודרך התרתו לקראת פתרונו או לקחו בונה את סיפור המעשה; כמו סיפור ההשכלה יש שגם סיפור העלייה הראשונה נענה יותר לצד הפיתוח הלשוני מזה של הפיתוח הספרותי-אסתטי, בהעמידו עצמו כאמצעי או כמכשיר לקידום השפה העברית.

דגם מאפייין נוסף שהוא מהותי לדרך עיצובה של ספרות ההשכלה ומוצא את המשכו ופיתוחו גם בספרות העלייה הראשונה, הוא הדגם של 'אור-חושך'. דגם קיטובי זה מהווה מבנה-תשתית בדרך סיפוריהם של אברהם מאפו ('אשמת שומרון', 'עיט צבוע'), פרץ סמולנסקין ('התועה בדרכי החיים') וראובן אשר ברודס ('הדת והחיים'), וביצירתם הוא מקבל את המינוח האידיאולוגי שרווח אז: השכלה-אור — דת-חושך. בספרות העלייה הראשונה חוזר ומתגבש דגם זה בשינוי המינוח, בהתאם למערכת הרעיונית החדשה: חיוב ההתיישבות החדשה פירושו 'אור' ואילו הסתייגות ממנה פירושה 'חושך'. כך הוא הדבר ביצירותיהם של כל סופרי העלייה הראשונה, שלפיו נערכת המערכת הטיפולוגית המקובלת. מערכת זו מתנהלת, כמו בספרות ההשכלה, על דרך חלוקה סכימאטית של שני מחנות מנוגדים, כשהיא מעמידה את דמויותיהם על מספר מצומצם של תכונות מייצגות בלבד. כתוצאה מכך מתקבלות דמויות 'נרמזות', אשר המיבחן האידיאולוגי שלהן הוא הגורם המכריע בקביעת תווי איפיון. כלומר, גם כאן האידיאולוגיה היא-היא הנוטה לשמש כאמת-מידה לגבי אישיותו של כל גיבור; הגיבור בעל האידיאולוגיה המקובלת על הסופר (אוהד-ההתיישבות), ייראה כבעל אישיות חיובית, ואילו הגיבור האופוזיציונר, כלומר המסתייג מן ההתיישבות הוא בעל האישיות השלילית. דוגמה לדבר יצירתו של זאב יעבץ. יעבץ מניח שכל דמות יהודית, מהיותה מאמינה ושומרת מצוות, אמורה להיות דמות חיובית, אך מצד אחר, גם מידת איכויותיה הלאומית עשויות להעמידה במיבחן של דמות שלמה או פגומה. הדמות השלמה של היהודי, לפי הערכתו של יעבץ, היא בעלת שתי פנים, האחת: דמות המתיישב בפועל על אדמת הארץ, והאחרת: איש הגולה 'חובב-ציון', המתיישב-בכוח.⁴⁶ לעומת זה, היהודי המתנגד למעשה החלוצי הוא בהכרח אדם פגום, אדם חסר, וכל אימת שמשתלב

"אשמת שומרון" — ועפ"י זה התחלתי לכתוב מליצות (העולם תש"ה, גליון ל"ג); מ' סמילנסקי ברשימה על נחמה פוחצ'בסקי בשם 'נפש' כותב: 'נפש — י.ב.) זה שמה הספרותי וכשמה המושאל כן היא, כולה נפש... עוד בשחר טל ילדותה ספגה את חינה ויפיה של השפה העברית, שפת ישעיהו ואברהם מאפו, ואת התנ"כ ואת "אהבת ציון" שמרה עימה כאמתחתה ובנפשה כל ימי חייה' (משפחת האדמה, ספר ראשון, תל-אביב תשי"ד, עמ' 242); ומשה סמילנסקי מעיד על עצמו: 'אהבת ציון של מאפו ומאמריהם של ר' פרץ סמולנסקין ור' מ"ל לילנבלום היו מקורות ההוראה הציונית הראשונה שלי' (כתבים, כרך א, עמ' ז).
46 בסיפורי ברזלי מופיע כדמות חיובית גם איש 'היישוב הישן', היושב בציון ומאמין בתחייתו הקרובה של היישוב בה (כמו אחיאם, הקוואס היהודי בסיפור 'זעזועים'; השומר אפרים בסיפור 'בגליל', השומר מנחם ב'לקט', ונ' הרב"ץ ב'המקום'). כדמויות סיפוריות אלו בא ברזלי הציוני-מעשי לנגח את חבריו הציונים-הרוחניים, שעל אף פעילותם ואמונתם במפעל התחייה הם נשארים בגולה.

בסיפורים יהודי מסוג זה מתעכרת האווירה. יהודי זה, הלובש, בדרך-כלל דמות של תייר מן הגולה, משרה בנוכחותו הרגשה של אי-נוחות ומתח: הופעתו החיצונית דוחה ברכרוכיותה, דרך התנהגותו המתנשאת מעוררת סלידה, התבטאותו הביקורתית ותלונותיו על הארץ מרגיזות, וכל תפיסת-עולמו עומדת בניגוד גמור למערכת הערכים, הנורמות וכללי-האתיקה החדשים, ההולכים ומתעצבים בקרב הציבור היהודי-ארצישראלי החדש.⁴⁷

בהתאם לדגם קוטבי זה של אור-חושך יש תמיד לצפות, כי בצד הדמות הפגומה תופיע כמאזנת הדמות השלמה, המנוגדת לה. ואכן, הדמויות המאכלסות את ספרות העלייה הראשונה והמזדהות בהשקפותיהן הרעיוניות עם השקפות המחבר, הן לא רק דמויות למופת בכל הליכותיהן, אלא גם נאות ומרשימות בהופעתן החיצונית; וגם זה, כמובן, לפי מסורת ספרות ההשכלה.⁴⁸

שיתוף-הפעולה של הספרות עם העיתונות

כל הבודק את יצירתה של ספרות העלייה הראשונה שנתחברה בתקופה זו, כמעט שלא יצליח לראותה במתכונת המקובלת של ספר; רובה ככולה פזורה על עמודי הפריודיקה הארצישראלית לבמותיה השונות, על פי רוב כסיפור קצר, ולעיתים גם כסיפור בהמשכים אחדים.⁴⁹ באותן השנים, שבהן היו בתי-הדפוס מעטים, שוק-הספרים מצומצם, ומחנה קוראי ספרות-יפה בעברית דל, חיפשה הספרות הארצישראלית דרך-פרסום אחרת. הדרך האלטרנטיבית האחת היתה זו של העיתונות, שכן העיתונות באותם הימים היתה הנוכחות הפונקציונאלית הפעילה והתוססת ביותר במסגרת החיים החברתיים-רעיוניים בארץ-ישראל. העיתונות, שהקיפה את כל פלגי-הדעות השונים (הזרם הלאומי-טבעי, הזרם הלאומי-דתי, היישוב הישן, ועוד), ניהלה מעל דפיה מאבק-כוחות חריף ביותר, שבו נלחם כל פלג וניסה להשפיע, בהתאם לפרשנותו, על קביעת דמותו של היישוב היהודי, אורח-חיו ואופי מוסדותיו. אלא שיחד עם המאבקים הפנימיים ידעה גם העיתונות להתייצב כחזית מלוכדת

47 גם ביצירתם של מ' סמילנסקי ונ' פוחצ'בסקי ניתן למצוא חלוקה סכימאטית זו של דמויות. אצל סמילנסקי מצטיירות, במסגרת הקטגוריה של הדמות הפגומה, למעט הדמות המסתייגת מן הרעיון הלאומי, גם הדמות-המחבלת בו (כמו דמותו של פקיד הבארון בסיפורים, 'המורה החדשה', 'זמירה'), וכן הדמות המעכבת בקידומו (כמו ר' פנחס פארברשטם ברומן 'הדסה', שאף-על-פי שהוא 'חובב-ציון' ואיש היישוב, הרי פרשנותו את הפרוגרמה היישובית, שאינה עולה בקנה אחד עם פרשנותו של המחבר ממילא עושה אותו אם לא מחבל הרי מעכב). אצל נ' פוחצ'בסקי, שהשפעת האסכולה של 'המהלך החדש' הוטבעה יותר ביצירתה, עומדת חלוקה זו לא-דווקא בסימן הלאומי אלא בסימן הסוציאלי, כלומר כל דמות המופיעה כנחותה מבחינה כלכלית-חברתית נראית נעלה מבחינה איכותית.

48 כך, לדוגמה, בסיפוריו של יעבץ: נחמן ('ראש השנה לאילנות'), יהודה ('חרכות לאתים'), יוסף היצהרי ('חמישה עשר באב'); בסיפוריו של ברזלי: מנחם ('לקט'), תמר קופרשטיין ('איילת השחר'), אפרים ('בגליל'); בסיפוריה של ח' בן-יהודה: יהודית ('במולדת'), יעקב ('תחת השקד'), אביחיל ('אבו-גונדי'); ובסיפוריו של מ' סמילנסקי: רוחמה ('חבלו של משיח'), העלם ('בית הדוד'), האישה ('אהבתי הראשונה'), חוג'ה נזר ('חוג'ה נזר'), הדסה ('הדסה').

49 כמו 'חוות בני ריכב' ו'חטאת אפרים' לח' בן-יהודה, שנדפס בהמשכים ב'השקפה' (1902), או 'חוזה בהקיץ' ל' ברזלי, שנדפס ב'לוח ארץ-ישראל' (1905 ו-1906).

230

נחמה פוחצבסקי.

השער של קובץ הסיפורים
מאת נחמה פוחצבסקי

ציהודה החדשה

קבץ ציורים

יפו, א"י. * דפוס א. א. א. * התרע"א.

אחת בתעמולתה למען המשך קיומו של היישוב, לעידוד העלייה, ולשיתופה של דעת-הקהל היהודית-עולמית בסיוע כספי ומוראלי. אפשר לומר, שבאותם ימים שבהם התחבטה הציבוריות היישובית חסרת-האונים נוכח ההנהגה החלשה והבלתי-מאורגנת, הצליחה העיתונות לשמש מעין מימסד מרכזי בתוכה.

העיתונות הושיטה יד מסייעת גם לעבר הספרות, כשהיא משמשת בשבילה אמצעי לפרסום ולהפצה. פעילות זו מצד העיתונות ומצד הספרות היתה הדדית. כפי שהראינו לעיל, נרתמת ספרות העלייה הראשונה, כבת-לוויה למפעל החלוצי החדש, ובאמצעותה היא מחדירה את מערכת ערכיו והשקפותיו. הירתמותה הנעשית, כמוכן, מעל דפי העיתונות, תורמת חומר מאזן ומגוון, המשמש אותה לא רק מבחינה אינפורמטיבית אלא גם מבחינה תעמולתית; שהרי במאבק רעיוני זה, שבו משתפות פעולה העיתונות והספרות, פורצת העיתונות כדרכה בכלים התוקפניים שלה, ואילו הספרות נערכת בצורה מתונה וסובלנית יותר, על דרך ההסברה וההדרכה.

שותפות זו נראית גם היא כהמשך הפעילות העיתונאית-ספרותית מתקופת ההשכלה המאוחרת. כמו עיתונות ההשכלה שפירסמה מעל דפיה את הספרות העברית בת-הזמן

והביאה לידי התפתחותו של הרומאן-פיליטון,⁵⁰ כך פירסמה עיתונות העלייה הראשונה את ניצני הספרות הנוצרת, והביאה לידי צמיחתו של הסיפור הארצישראלי החדש. וכיוון שכתקופה זו לא נוצרה בארץ יצירה ספרותית, אשר בראש מעייניה לא יעמוד הרעיון החזוני של 'חיבת ציון' ותחיית היישוב בארץ, נמצא אפוא שכל יצירה, אם בשלב ניסיוני או בשלב כִּשְׁל יוֹתֵר, מוצאת את דרכה אל העיתונות הקיימת.

תוצאותיו של שיתוף הדוק זה מטביעות את אותותיהן לא אחת על דרך עיצובה של ספרות העלייה הראשונה. נראה שהשפעתה המכרעת של העיתונות מצד אחד, וחוסר העמדתה המגובשת של ספרות התחלתית, מצד אחר, מתנות את התנהגותה של הספרות על-פי דפוסים ז'ורנאליסטיים מובהקים. אמנם יש לזכור, כי ספרות העלייה הראשונה היא בראש-וראשונה ספרות אקטואלית במהותה, ולפיכך עשויים להימצא בה יסודות ספרותיים הדומים בטיבם ליסודות ז'ורנאליסטיים, אלא שבמקרה דנן אין להסס מלקבוע כי הקירבה הפעילותית שבין הספרות והעיתונות בתקופת העלייה הראשונה הוסיפה להעצמתם של יסודות אלה בספרות. כהדגמה להשפעת השיתוף בספרות נעיר בקיצור על יסודות אחדים:

(א) היסוד האינפורמטיבי. יסוד זה כבר נידון לעיל, אלא שבהקשר הז'ורנאליסטי יש להוסיף ולהדגיש, שאם בכל ספרות ניתן לפגוש ביסוד אלמנטארי זה, הרי בספרות העלייה הראשונה הולכים ומתרחבים, בשל הסמיכות העיתונאית, ממדיו, שלא אחת אתה נתקל בקטעים שלמים, שהם לא רק בבחינת הסברה אלא בבחינת רפורטאז'ה לכל דבר.⁵¹

(ב) היסוד הטיפולוגי. כבר נאמר שהגיבור הספרותי הועמד כדמות מייצגת של מספר תכונות המשרתות את האידיאה. אלא שגם בהעמדה האמורה אין הדמות זוכה לטיפול ספציפי, אלא היא הולכת ונבלעת במכלול הציבוריות הקהילתית, כמקובל בעיתון. התוצאה היא הקהיית דמותו של הגיבור כאינדיבידום והפנייתו יותר ויותר לעבר גיבור ז'ורנאליסטי-אימפרסונאלי, המספק את הדגמים של אבות-טיפוס קולקטיביים.

ואמנם כל המעיין בסיפוריו של זאב יעבץ, למשל, יבחין מיד כיצד כל גיבוריו טבועים בחותם שתי תוויות בלבד: התווית האחת של אב-טיפוס 'התייר', והתווית האחרת של אב-טיפוס 'הדייר'. במערכת יצירתה של נחמה פוחצ'בסקי הגיבורים עומדים בסימן תווית אחת של אב-טיפוס 'הקרבן', ואילו במכלול יצירתו של משה סמילנסקי מתעצבת בצד אב-טיפוס 'הקרבן', שורת גיבורים בתדמית של אב-טיפוס 'הגיבור ההירואי'.⁵² בסיפוריו של יהושע ברזלי (ועל-פי רוב בסיפורי-המסע שלו), מופיע הגיבור כ'אני מספר' יומני. אלא ככל שיומן אחד מצטרף למשנהו מצטיירת דמות זו כ'אני' של וידוי קבוצתי, ולא-דווקא של וידוי אישי. עובדה זו בולטת במיוחד בחריגותה, במסגרת האינטימית של היומן. אבל נראה שבספרות העלייה הראשונה, אפילו מופיע בה גיבור כ'אני מספר' יומני הריהו מבקש לטשטש את זיהויו הפרטי וגם הוא נוהג כאב-טיפוס, בהציגו אישיות ריגושית ומנטאלית המשותפת לכל הקהילה.

50 ראה בנידון א' שאנן, הספרות העברית החדשה לזרמיה, תל-אביב 1963, כרך ב, עמ' 8.

51 ראה בעיקר סיפורים משל ז' יעבץ, כמו 'כדרך בצאתי' (כנסת ישראל תרמ"ו); 'שוט בארץ' (הארץ, תרנ"א); 'הדייר והתייר' (מירושלים, חוברת א, וארשה תרנ"ב).

52 ראה בנידון מאמרו של ג' שקד, 'הז'אנר ואביזוריהו' — עיונים ביצירתם של מ' סמילנסקי ונ' פוחצ'בסקי, (לעיל, הערה 28).

(ג) יסוד הזמן. בסיפור העלייה הראשונה מתחקה יסוד זה אחר עקבות הזמן העיתונאי, באופן שההווה של המספר, ההווה של המסופר וההווה של הקורא שרויים בטווח של זמן קרוב מאוד. אלא שאם העיתון אוהו בדופק הזמן של האקטואליה היומית, או בתקופת העלייה הראשונה — של האקטואליה החד-שבועית, משה סיפור העלייה הראשונה את הריתמוס האקטואלי ומביאו אל תחומי 'העיתון מן השבוע שעבר'. 'אם אתה קורא עיתון מן השבוע שעבר', — כתב קארל צ'אפק במאמרו הידוע 'לשכחם של עיתונים' — 'אין זה יותר עיתון אלא זכרון'. ואכן כביטויי הז'ורנאליסטיים המשתהים-קמעא של סיפור העלייה הראשונה, בהם העבר היה כלא-היה וקצבו החולף של ההווה הוא המכתיב הבלעדי של הזמן, מיהרו להפוך כל חוויה בת-הזמן לספר-זכרונות. ניתן אפוא להכליל ולומר ש'סיפור המימואר' הוא התואר הסיווגי המקיף ביותר לספרות העלייה הראשונה, ובין שהסופר קובע אותו ככותרת-משנה לסיפוריו,⁵³ ובין שאינו קובעו, ממילא הוא פורץ מתוכו בהעידו על טיבו. סיווג זה מוצא את שימושו גם במערך הטרימינולוגי של מבקרי הספרות, בכואם לתאר ולהעריך את הספרות הארצישראלית החדשה. ידועה הערתו הביקורתית של י"ח ברנר, המזהירה מפני 'האופי המימוארי' ההולך ומתגבר ב'כתבינו הנקובים' והעשוי לפגום ב'הצורה הבלטריסטית האבטונומית'.⁵⁴

ואמנם נעשו כאן וכאן אי-אלו נסיונות ספרותיים לצורך הפקעת ספרות העלייה הראשונה ממתכונת זמנית מגבילה זו של 'הזיכרון' אל ראייה מקפת יותר של מציאותה ההיסטורית. כך, למשל, ניסה יהושע ברזלי להעלות על הכתב סיפור 'בן אלפי עמודים', כדבריו,⁵⁵ הפורש פרקים סוערים מקורותיה של תנועת 'חיבת-ציון' בכלל ואגודת 'בני משה' בפרט; וכן מפרסם משה סמילנסקי רומאן, המתמקד סביב פרשת המאבק החברתי שהתנהל בארץ בין מחנה הפועלים ומחנה האיכרים, על רקע של חיי מושבה בתחילת שנות העלייה השניה.⁵⁶ אולם כל המאמצים הבלטריסטיים הללו מתקבלים בהסתייגות. אחד-העם, במכתבו אל ברזלי, וברנר, ברשימת ביקורת על סמילנסקי, ממהרים להחזיר אותם איש-איש אל ממדיו הספרותיים ההולמים אותו — ממדי סיפור-המימואר.⁵⁷

שלושת ההיבטים המהותיים של ספרות העלייה הראשונה

בסקירה זו ניסינו להצביע על שלושה היבטים מהותיים לספרות העלייה הראשונה: ההיבט המגמתי, ההיבט הטראנספלאנטאטיבי, וההיבט הז'ורנאליסטי. נראה לנו שמתאורם

53 ראה, לדוגמה, בכתבי ברזלי: איילת השחר (מספר הזכרונות), כשערי ירושלים (זכרונות יסודתם בהררי קודש), המקום (מזכרונותי).

54 י"ח ברנר, 'הז'ורנל הארץ-ישראלי ואבזריהו', כל כתבי ברנר, כרך ב, עמ' 269.

55 י" ברזלי, 'קורותי ותולדותי', העולם תש"ה, גליון ל"ג.

56 מ' סמילנסקי, הדסה, תרע"ב.

57 מכתבו של אחד-העם לברזלי מיום 26 ביוני 1901, אגרות אחד-העם, כרך ג, תל-אביב תרפ"ד, עמ' 59. וראה גם רשימת הביקורת של ברנר, 'דפים מפנקס ספרותי', שהתפרסמה ב'הזמן' תרע"ב, ועניינה הרומאן של סמילנסקי 'הדסה'.

המשולב של ההיבטים האמורים ניתן ללמוד כי ספרות זו מתייחדת כתופעה בפני עצמה, תופעה שבה ההתנאה של 'המעבר' מצד אחד ושל 'הראשונות' מצד אחר מטביעים בה את חותמה המיוחד. אמנם התנאה זו עיכבה את התפתחותה וצמצמה את איכויותיה וכתוצאה מכך אין לציין בה הישגים מרשימים, אבל נראה ששלב זה היה בלתי־נמנע. ואולם אף־על־פי שאין לציין תרומה מיוחדת בהישגיה, הרי דווקא גישושיה, התחבטויותיה וחיפושיה אחר ביטוי הולם מְשֻׁלָּה, היה בהם כדי להפרות את הלימוד באותו ז'אנר שהיא מתמיינת בשיפוטו, ואשר ניתן למוצאו בתרבויות־מתיישבים אחרות — ז'אנר של 'ספרות מתיישבים ראשונים'. מנקודת־מבט של זמננו ספרות העלייה הראשונה היא אפוא חוליה הכרחית ברצף הספרותי שבין ספרות־העבר שבגולה לבין ספרות־העתיד שבארץ־ישראל. לפיכך אין עוד לראותה בתמונה ההיסטורית הרחבה 'חיזיון מקרי ובודד', אלא חיזיון־המשך, הסוגר מעגל ופותחו בעת ובעונה אחת. וכן אין זה מדויק לומר עתה כי 'ספרות בתור פרוצס שלם של חיים והתפתחות' החל רק בתקופת העלייה השנייה, שהרי ראשיתה כבר נעוצה בספרות העלייה הראשונה, ראשית החופנת בחובה גילויים תימאטיים וצורניים, המוצאים את פיתוחם וגילגולם בצורות שונות לא רק בספרות העלייה השנייה אלא גם בספרות הארצישראלית המאוחרת יותר.⁵⁸

ולבסוף יש להוסיף ולתקן מה שנאמר על סופריה של ספרות העלייה הראשונה. ודאי, סופרים אלה אינם סופרים מובהקים (כדברי י' רבינוביץ), שכן הם העמידו את פעילותם הספרותית כמְשֻׁנֵית לפעילותם החלוצית, אבל בדיקה קפדנית בכתביהם של הסופרים שנדונו כאן עשויה להראות, כי לא היתה כתיבתם אידיאולוגית־הסברתית גרידא. הסופר, איש העלייה הראשונה, חושף את כתיבתו לאקספרימנטאליות, העומדת בסימן של ניסוי אחר 'פואטיקה' חדשה, בבקשו להביא לידי התחדשותן של מסורות ספרותיות עתיקות,⁵⁹ או ליישם אסכולות ספרותיות מאוחרות במסגרת היצירה הארצישראלית החדשה.⁶⁰ אקספרימנטאליות זו מעמידה כמה וכמה פיתרונות, שהערכתם לטוב או לרע היא דיון בפני עצמו, ואולם מצאנו לנכון לציינה כאן, כיוון שגם היא מורה על טיבה הלא־מוכר של ספרות הראשונים. מאפיינים ייחודיים אלה לספרות העלייה הראשונה מדגישים שוב ושוב, שאין לסווג ספרות זו לא במסגרת של ספרות 'חיבת־ציון' ולא כהערה מקדימה לספרות העלייה השנייה. שלא כמו ספרות 'חיבת־ציון', האומרת כולה התרפקות וגעגועים על המולדת הישנה, ספרות העלייה הראשונה כבר נתונה בהגשמתם של געגועים אלה הלכה למעשה. אלא, כזכור מן הטעמים שהעלינו לעיל, כיוון שהיא משתדלת להדגיש את הגשמת החזון ומאפקת את

58 כבר מן הסיפורים הראשונים ביותר מעלה ספרות העלייה הראשונה מוטיבים מוכרים, המהווים חומר־תשתית בדיוניה של הספרות הארצישראלית לכל תקופותיה, כגון: שלילת הגולה, האדרת המולדת, הדחייה מבן־הגולה, הערצת בן־הארץ, ההזדהות עם העבר הרחוק, הדגשת נוכחות הנוף, ההתמודדות עם היליד־הערבי, וכיו"ב.

59 יעיד על כך הניסיון לחדש את האגדה היהודית המסורתית ביצירתם של י' ברזלי, מ' סמילנסקי, ח' בן־יהודה, ובעיקר ביצירתו של ז' יעבץ.

60 ראה ניסיונותיו הסותרים של י' ברזלי ליישם את אסכולת 'הריאליזם הבקורתי' במסגרת ספרותו הארצישראלית, או ניסיונותיהם של מ' סמילנסקי ונ' פוחצ'בסקי נוכח האסכולה של 'המהלך החדש'

תחושת השבר, עלולה היא להטעות לא פעם את הקורא, בזהותו את ספרות העלייה הראשונה בארץ-ישראל עם הספרות של 'חיבת-ציון' שבגולה.⁶¹ וכן אין לצרף את ספרות העלייה הראשונה אל ספרות העלייה השנייה. אלו הן שתי ספרויות, שאף-על-פי שהן חוות את הארץ בתקופות של ראשית ההתיישבות בה, הרי צמיחתן שונה היא, הן מבחינת הרקע החברתי-היסטורי, הן מבחינת הרקע הרגשי והן מבחינת האינטרפרטציה האידיאולוגית. ספרות העלייה הראשונה צומחת מתוך אמונה תמימה ב'שיבת ציון' כפתרון מובטח לעתיד העם, ואילו ספרות העלייה השנייה לידתה מתוך יאוש⁶² וחוסר הברירה.⁶³ ודאי, גם האחרונה נושאת עימה חזון מדיני וחברתי, אלא שלאחר הניסיון היישובי הראשון הכושל היא ספקנית יותר. לפיכך אין תימה, שספרות העלייה הראשונה דמותה היא כשל ספרות רומאנטית-נאיבית, ואילו ספרות העלייה השנייה הינה ספרות מפוכחת וריאליסטית. אין צריך לומר שגם ספרות העלייה השנייה מתרפקת על התחייה הארצישראלית, ועם זה אין היא מנועה מלחושפה בגלוי ובדרך ביקורתית. בנוסף לכך, שלא כמו ספרות העלייה הראשונה אין ספרות העלייה השנייה מושכת ידה מגילוייו השונים של האדם היהודי באשר הוא, והיא עוסקת בו כפי שהוא מצטייר לעיניה בארץ ובגולה. אין ספק שהיכרות קרובה יותר עם ספרות העלייה הראשונה, הן כיצירת-מעבר והן כיצירה ראשונה בתולדות הספרות הארצישראלית עשויה להביא לא רק לידי הבנה עמוקה יותר של הרצף הספרותי מגולה למולדת, אם על דרך ההמשך ואם על דרך המהפכה, אלא גם להבהרת שלבי התפתחותה של הספרות העברית בארץ.

61 ראה ר' ואלנרוד בסקירתו את יצירתו של זאב יעבץ, בספרו באנגלית (לעיל, הערה 27), עמ' 11.
 62 'העלייה השנייה באה לארץ בשורה הראשונה מתוך יאוש ככל שלושת הגורמים האלה — יאוש בתנועה הציונית שנתרוקנה מתכנה... מתוך יאוש בתנועת הפועלים של אותם הימים, שהתנכרה לתקות העם ולתחיתו... ומתוך יאוש בישוב הקיים, הרקוב ביסודותיו. אבל היאוש הזה היה יאוש מפרה, אשר דחף לפעולה, לאמונה ביצירת ישוב על יסודות חדשים' ד' בן-גוריון, 'בחג חצי היובל', ספר העלייה השנייה, בעריכת ב' חבס, תל-אביב תשי"ז, עמ' 17. ובעניין זה ראה גם מאמרו של י' טבנקין, 'למקורות העלייה השנייה', מבפנים, פברואר-דצמבר 1938, כרך ה, עמ' 133.
 63 '... ואז... כשנסעתי... (לארץ-ישראל — י.ב.) כבר ידעתי... ידעתי אז את כל הידיעות הישנות הללו (הישנות והבאנאליות עד כדי חרפה, הישנות, והבאנאליות — והאמיתיות!)... וגם זה ידעתי... שלמרות "ידיעתי" ולמרות הרגשתי, הרי אני ככל היודעים והמרגישים מאז ומעולם, מוכרח, שלא ברצוני, ולמרות רצוני, לשמוע לקול רצוני... וככל הסובכים אותי, כמוך כאחרים, החושבים והבלתי חושבים, המרגישים והבלתי מרגישים, למלאות באיזה דבר את החלק הריק... (י"ח ברנר, 'עצבים', כל כתבי ברנר, כרך א, עמ' 284).